

ԵՐԵՎԱՆԻ ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՈՒԹՅԱՆ

ՄԻՋՆԱԴԱՐԵԱՆ ՀԱՅ ԿՈՄՄՈՋԻՏՈՐՆԵՐ

Ա.

Ն Ա Խ Ա Ր Ա Ն

Միջնադարեան հայ գեղարուեստի պատմութեան մէջ առանձնայատուկ տեղ է զբաղեցնում երաժշտական արուեստը, որ զարգանում է զլիսաւորապէս պատմական վանքերում հիմնուած ա՛յն զպրօցներում, որոնք հայ մատենագրութեան, գիտութեան և արուեստի նշանաւոր կենտրոններ են հանդիսանում: Պատմական այդ լուսաւոր օջախներում երևան են գալիս հայ գրականութեան և գեղարուեստի վաստակաւոր դէմքերից շատերը, որոնք իրենց ստեղծագործութիւններով զարկ են տալիս ժամանակի մշակութային շարժման և վառ պահում հայ մատենագրութեան և արուեստի փայլը:

Այդ տեսակէտից, հայ գրականութեան պատմութեան մէջ ուրոյն տեղ են զբաղեցնում 7-10րդ դարաշրջանները: Արաբական գերիշխանութեան ժամանակաշրջանն է դա, ուր հայ մշակութային կեանքը ոչ միայն կանգ չի առնում, այլև նոր երանգ է ստանում, մանաւանդ երաժշտական արուեստը հետզհետէ ձեւակերպւում է և ուշագրաւ նուաճումներ անում:

«Արաբական տիրապետութեան շրջանում, — գրում է երաժշտագէտ-տեսաբան Սպիրիդոն Մելիքեանն իր «Ուրազիժ Հայ երաժշտութեան Պատմութեան» արժէքաւոր գրքովում, — ծաղկում են հայոց վանքերը, ուր և կենտրոնանում, զարգանում են միջնադարեան գիտութիւնն ու արուեստը. այդտեղ էլ սկզբնական համայնական երգից ծաղկել ու զարգացել է նաև մեր ներկայ բաւականին հարուստ եկեղեցական երաժշտութիւնը՝ շարականը, ժամագիրքը, պատարագը, մեղեդիները, գանձերը, տաղերը, ստեղիները: Այդ և հետագայ շրջանի երաժշտական կենտրոններից յայտնի են՝ Կամրջաձորի, Նարեկի, Խլաձորի, Կապուտ-

քարի, Հնձուց, Դպրեվանքի, Յախացքարի, Ստեփաննոսի, Տանձուտի և վերջապէս Տաթևի վանքերը, որոնք լցրին ամբողջ երկիրը աննման երաժիշտներով»:

Այնուհետև Արեւելեան Հայաստանում առանձնապէս մեծ համբաւ են վայելում Սանահնի, Տաթևի, Գլաձորի, Հաղբատի, Նորավանքի, Բագնայրի, Տարօնի, Աղթամարի և այլ զպրօցները, որոնք հայ զբաղութեան, մանրանկարչութեան, երաժշտութեան, գրականութեան ու գիտութեան զարգացման առաջնակարգ կենտրոններ են հանդիսանում:

Յրգ դարում նշանաւոր է դառնում Տաթևի համալսարանը (վարդապետարանը), որ հայ մշակոյթի պատմութեան մէջ առանձնայատուկ տեղ է զբաղում: Պատմագիր Ստեփաննոս Օրբէլեանն ընդգծում է, թէ մենաստանը ի էր «երաժշտական երգերի փրկիստիաներով. ճոխ էր և վարժարանն վարդապետական կրթութեամբ. նաև արհեստաւորք նկարչացն և գրողաց անհամեմատք»: Արդարեւ, Տաթևի վարդապետարանն իր անյաղթ փրկիստիաներով, աննման երաժիշտներով, իմաստուն վարդապետներով, իր վարպետ նկարիչներով և իր ճոխ զրադարանով հայ վանքերի պատմութեան մէջ առանձնայատուկ տեղ է զբաղում:

Նոյնպէս 13-14րդ դարերում Տաթևի զպրօցը մեծ հռչակ է վայելում: Ստ. Օրբէլեանը գրում է թէ «նա հայոց բոլոր գիտուններին գլուխն էր. ինչպէս Աթէնքը՝ յունաց և հռոմէայեցիների մէջ»:

Միջնադարի մատենագրական և գեղարուեստական շարժման մի այլ գեղեցիկ պատկերը տեսնում ենք նաև Կիրիկիայի հռչակաւոր վանքերում, որոնցից առանձնապէս յայտնի են Կարմիր Վանք, Մորոյ Վանք, Փոս անապատ, Արքակաղին, Դրազարկ, Սկեռա, Ակներ, Դալու անապատ և այլ մենաստաններ, որտեղ փայլում են ո՛չ միայն հմուտ թարգմանիչներ, քերականա-

գէտներ, հետազոտողներ, իմաստասէրներ, այլև երաժշտական արուեստը հետզհետեւ ձեռնարկում է և զարգանում: Դեռ 13րդ դարում փայլում է Արքակազմի նշանաւոր վանքը, որ յայտնի է դառնում որպէս լեզվաբանական և գրական գիտելիքների վայր: Այդտեղ երաժշտական բաժնիչներով վայր: Այդտեղ երաժշտական բաժնիչներով սփռուած վանականները շատ մեծ ձեռքով են երգում, շատ շարականներ գրելներ են երգում, շատ շարականներ յորինում, բաժանում են ձայները և կարգի բերում ու դասաւորում: Դա Ռուբինեանց գերիշխանութեան պատմաւրջանն է, որ հայ մատենագրութիւնն ու արուեստը առանձին փայլ ու երանգ են ստանում:

Ընդգծենք մի կարևոր հանգամանք ևս: Հայ գրականութիւնն ու արուեստը ուշադրաւ նուաճումներ անում են զխաւորապէս 12-14րդ դարերում: Այդ ժամանակաշրջանում ծաղկում են ժողովրդական բանահիւսութեան էջերը: Ուրոյն տեղ է գրաւում նաև պատմագրութիւնը: Դարաշրջանի վաստակաւոր պատմագիրների շարքում յայտնի են՝ Մատթէոս Ուռայեցի, Կիրակոս Գանձակեցի, Վարդան Բարձրբերդցի, Մաղաքիա Արեղայ, Ստեփաննոս Օրբէլեան՝ որոնք արձանագրել են հայ ժողովրդի պատմութեան մի շարք հիմնական և յուզիչ էջերը:

Միջնադարի հայ գեղարուեստական գրականութեան մէջ պատուաւոր տեղ է գրաւում նաև բանաստեղծական արուեստը, որի լուսագոյն գրողներն են՝ Ներսէս Շնորհալի (12րդ դար), Ֆրիկ և Կոստանդին երզնկացի (13րդ դար), Յովհաննէս Երզնկացի (13-14րդ դար), Յովհաննէս Թլկուրանցի (14րդ դար):

Պատմաւրջանի հայ հուշակաւոր տաղերգուների հետ հանդէս են գալիս նաև նշանաւոր առակաստեղծներ, որոնցից 12րդ դարի վերջերին և 13րդ դարի սկիզբներին փայլում է Վարդան Այգեկցին, որի առակները, նովէլները և անէկդոտները, իրենց բովանդակութեամբ, կառուցողական արուեստի ներուժեւորումը և արամտութեամբ, գեղարուեստական մեծ արժէք են ներկայացնում:

Հայ հին մատենագրութեան մի այլ ուշադրաւ երևոյթն իրաւաբանական գրականութիւնն է, որի պարձանքն է կազմում մի հայ գիտնական: Դա 12րդ դարի յայտնի օրէնսգէտ, իրաւաբան և առակագիր Մխիթար Գոշն է, որի հայ մատենագրութեան

նուիրած երկերից աճանաւանաւորը «Դատաստանագիրքն է, որով զեկաւարուած էին միջնադարեան Հայաստանի բոլոր հայ դատաւորները: Դոշի երկերի մէջ պատուաւոր տեղ են գրաւում նաև «Առակները», թւով 190, որոնք միջնադարի հայ գեղարուեստական գրականութեան գեղեցիկ էջերն են կազմում:

Դարաշրջանի հայ մատենագրութեան մէջ ուրոյն տեղ են գրաւում նաև բժշկական գիտութեան նուիրուած երկերը: Դեռ 12րդ դարում մեծ համբաւ է վայելում մի նշանաւոր բժիշկ: Դա Մխիթար Հեթանցի է, որ հայ բժշկական գրականութիւնը հարստացնում է «Ջերմանց Մխիթարութիւն» խորագիրը կրողով:

Նոյն պատմաւրջանում ծաղկում և նոր փայլ են ստանում նաև հայկական ճարտարապետութիւնը և քանդակագործական արուեստը: Այդ գեղեցիկ յուշարձաններից ճարտարապետական խոշոր արժէք են ներկայացնում Գոշավանքը, Հաղարծինը, Սանահինի և Հաղարտի վանքերը, Գեղարդի վիմափորը, Մաղկաձորի եկեղեցիները և այլ կոթողներ, իսկ իրենց ներուժեւոր յայտնի են Գոշի խաչքարերի գեղազարդ քանդակները, Սիւննաց բարեկէֆները և այլ գեղեցիկութիւններ, որոնք իրենց ուրոյն ոճով պատուաւոր տեղ են գրաւում հայ ճարտարապետութեան վերածնութեան մէջ:

Միջնադարում առանձին փայլ է ստանում նաև նկարչութիւնը, մանաւանդ մանրանկարչութիւնը: Ժամանակի տաղանդաւոր մանրանկարիչները՝ Իզնատոս, Կիրակոս, Յովհաննէս, Թորոս Ռոսլին, Գրիգոր Նրէց, Սարգիս Պիծակ, իրենց վարպետ և ձեռնարկուած վրձիններով և գրչով, մանրանկարչական, գեղազարկան և գրչական արուեստներին առանձին փայլ ու երանգ են տալիս:

Ահա նոյն ժամանակաշրջանում էլ հայ երաժշտագէտները ձայնագրում են մէկը միւսից գեղեցիկ երգեր, կերտում են զբաւաւորապէս հայկական հարազատ ոճով և զարկ տալիս հոգեւոր երաժշտութեան զորք 4-5րդ դարերում սկիզբն առնելով՝ իշխող դեր է ունեցել մեր ամբողջ միջնադարեան կուլտուրական կեանքում (*):

(*) «Աւագիծ Հայ երաժշտութեան» Սյրիբիզանի Միլիթեանի:

Հայ հնագոյն վաստակաւոր երաժշտագէտները յօրինել են զանազան երաժշտական նշաններ, նշանագրեր, խաղեր և աւանդ են թողել հետագայ սերունդներին:

Այդ հանգամանքն են ընդգծում հնագոյն ձեռագիր շարակնոցներն ու աղօթմատեանները, որոնց էջերը զարդարուած են բազմաթիւ երաժշտական նշաններով և խաղերով: Դրանք հայկական ձայնանիշներն են:

Թէ իսկապէս ո՞ր դարում սկիզբ են առել հայ երաժշտական ձայնանիշերը, ժամանակի ընթացքում լինպէս են ձևակերպուել և զարգացել, ովքե՞ր են հայ երաժշտական նշանագրերի և խաղերի առաջին հեղինակները, այս էական հարցերը հայ գիրական արուեստի պատմութեան մէջ գեռ վերջնականապէս չեն պարզաբանուած: Միայն հայ և օտար բանասէրներէջ և երաժշտագէտներէջ շատերը գտնում են, որ հայկական երաժշտական նշանագրերը Բիւզանդականից աւելի հին են և կրում են հեթանոսական հայ եղանակների ազդեցութիւնը:

Հայ երաժշտական եղանակներն առանձին փայլ ու երանգ են ստանում 5րդ դարում: Այդ մասին ունենք մի թանկագին երկտող: Դա 5րդ դարի վերջին և տաղանդաւոր պատմիչ Ղազար Փարպեցին է, որ Յունաստանում բարձրագոյն կրթութիւն է ստացել և Հայաստանի մարզպան Վահան Մամիկոնեանի յանձնարարութեամբ գրել է «Հայոց Պատմութիւնը», ուր Ս. Սահակ Հայրապետի մասին ընդգծել է որպէս «երաժշտական տառից» հմուտ մէկը:

Բանանք նաև 10րդ դարի վերջին և 11րդ դարի սկզբին ապրող Ստեփանոս Ա. սողիկի պատմութիւնը, ուր պատկերանում է վանահայր և երաժշտագէտ Սամուէլ Կամբջաձորեցու նկարն այսպիսի բնորոշ տողերով «... Խմաստական Սամուէլ, բաղմաշնորհ ի գիտութիւն գրոց սրբոց և յերգս երաժշտութեան»:

Սակայն, հայ երաժշտական խաղերի յայտնաբերման ու գործածութեան համար պարտական ենք 12րդ դարի տաղանդաւոր երգահան և նշանաւոր հոգեորական Խաչատուր Վրդ. Տարօնեցուն:

Երաժշտական ձայնանիշերի հմուտ վարպետ էր նաև 12րդ դարի տաղանդաւոր

բանաստեղծ-երաժշտագէտ և երգիչ Ներսէս Շնորհալին, որ հայ երաժշտական գրականութեան նուիրել է հայկական ձայնանիշերով յօրինած բազմաթիւ շարականներ, գանձեր և տաղեր, որոնք փայլում են ժողովրդական եղանակների արուեստի ոթմով, ներութեամբ ու պարզութեամբ:

Արձանագրենք և այն, որ հնագոյն երաժշտական ստեղծագործութիւնների մէջ ուրոյն տեղ են զբաղում Շարակնոցը, որոնք իրենց բովանդակութեամբ պատկերում են Քրիստոսի կեանքի ու գործունէութեան պատմութիւնը, երգում են նաև եկեղեցական սրբերի, նահատակների կեանք և կամ արտայայտում են ապաշխարութիւն, օրհնութիւններ ու բարոյական խրատներ: Այդ հոգեւոր երգերի հիմնական նպատակն է տարածել քրիստոնէական զաղափարախօսութիւնը և զօրացնել հաւատացեալների կրօնական ու բարեպաշտական զգացումները:

Շարականներն ունեն շարական, կարգ և կանոն խորագրերը, որոնց ուսուցողները հնուէն կոչուել են «փիլիսոփայ», իսկ շարականների հաւաքածուն՝ «Շարակնոց», որ 615 թւին կազմել է Բարսեղ Վարդապետը: Բայց դա պատահականութեան արդիւնք չէր: 5րդ դարից յետոյ շարականները շատանում են և ժամկարգութեան մէջ չփոթութիւն առաջ բերում: Այդ դրութեան վերջ տալու համար Ներսէս Գ. Կաթողիկոսի պատուէրով՝ Շիրակայ Դպրեվանքի «ճոն» կոչուած Բարսեղ Վարդապետն ընտրում է հայոց եկեղեցում երգուելիք շարականները և կազմում շարակնոցը, որ կոչոււմ է «ճոն-ընտիր»: Ահա այդ շարակնոցը մինչև օրս էլ անփոփոխ գործածոււմ է հայոց եկեղեցիներում:

Նկատենք և այն, որ շարականներն երգւում են որոշ օրերին ու ժամերին՝ ընդունուած ութը ձայնով, կանոնով ու շարքով — օրհնութիւն, Հարցն, Գործք, Մեծացուցէ, Ողորմեա, Տէր յերկնից, Ժաշու, Մանկունք, Համբարձի:

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

(Շարակնոցի՝ 1)

